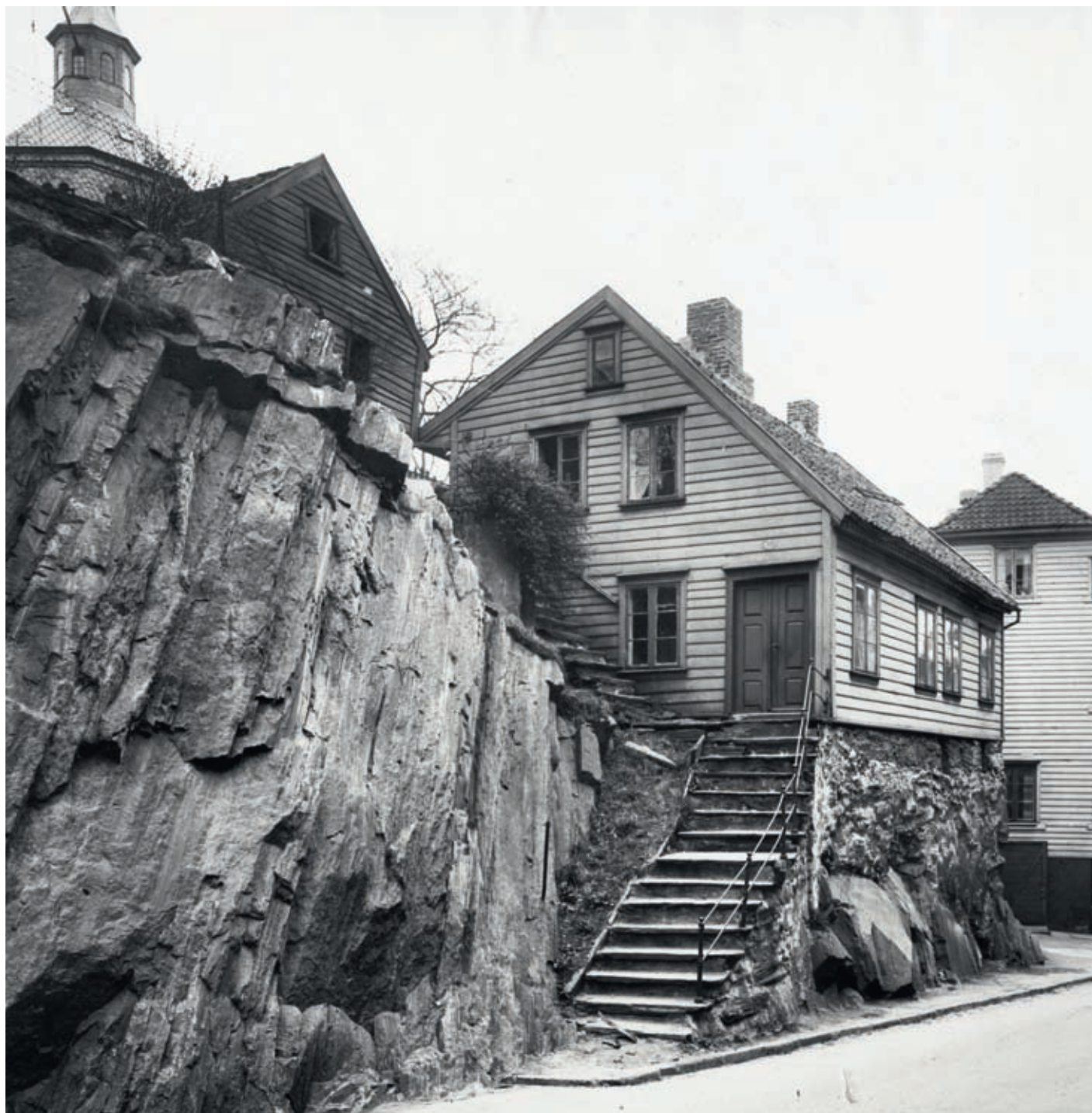

Middelalderens Skagen

Arne Kvitrud

Navnet Skagen betyr neset eller odden, og er skrevet i bestemt form. Den eldste kjente bruken av navnet er i 1296.¹ Navnet uttaltes fra gammelt som Ska'en (på samme måte som Stra'en for Stranden), men skrive-normalen har etter hvert overtatt helt.²

Skagen brukes i dag om området fra Valberget til Torget og om gata som går der. På 1500-tallet var bruken av ordet begrenset til området på nedsiden av Valbergtårnet.³ Skagen har trolig vært neset under Skagen Brygge Hotell. Neset er nå borte fordi en har bygget seg utover i sjøen, og delvis har sprengt det bort. «Ute på Skagen» ble brukt som stedsangivelse i 1627,⁴ og på 1600- og 1700-tallet bodde flere skatteyttere i «Fra Skagen til Torget»⁵ Etter hvert ble navnet Skagen brukt om hele området fra Valberget til Torget, kanskje som en forkorting. En kan også se for seg at Gaden til Skagen ble til gata Skagen. Tilsvarende har området Holmen i Stavanger trolig sitt opphav i Veien til Holmen (Kuholmen) og området som i skattelister omtales som Fra Holmen til Pottemakerstranden.⁶

BEBYGGELSEN OG BYGÅRDENE PÅ SKAGEN

Skagen er omtalt bare som «Skagen» i perioden 1296-1311.⁷ I 1391 og 1392⁸ ble lagtinget holdt i setestuen på Midtskagen og i 1362 på Insteskagen.^{9r} Det er lite trolig at Skagen ble delt opp i årene etter den store mannedauen, så gårdene er nok eldre enn 1349. Det er da mulig at oppdelingen av Skagen i ytre, midtre og indre Skagen kan ha foregått mellom 1311 og 1349. Middelalderkildene er ikke tilstrekkelige til å plassere gårdene, så en må bruke yngre kilder. Indre, Midtre og Ytre Skagen betegnet hvor nær odden bygårdene lå.¹⁰

På hver eiendom var det trolig ett hus fra sjøen til gata. Vi vet at flere hus i Stavanger hadde setestue på 1300-tallet,¹² deriblant på Skagen. Det var et

Motstående side: Eiendommen (Skagen 39) opp trappa kan ha vært hustru Beretes stekerhus. Huset og muren ble revet i 1937.

Foto: Carl Johan Jacobsen / Stavanger byarkiv

Nordgrensen for Skagen gikk i området ved fotgjengerinngangen til parkeringsanlegget på Valberget.

Fotograf: Arne Kvitrud i 2015.

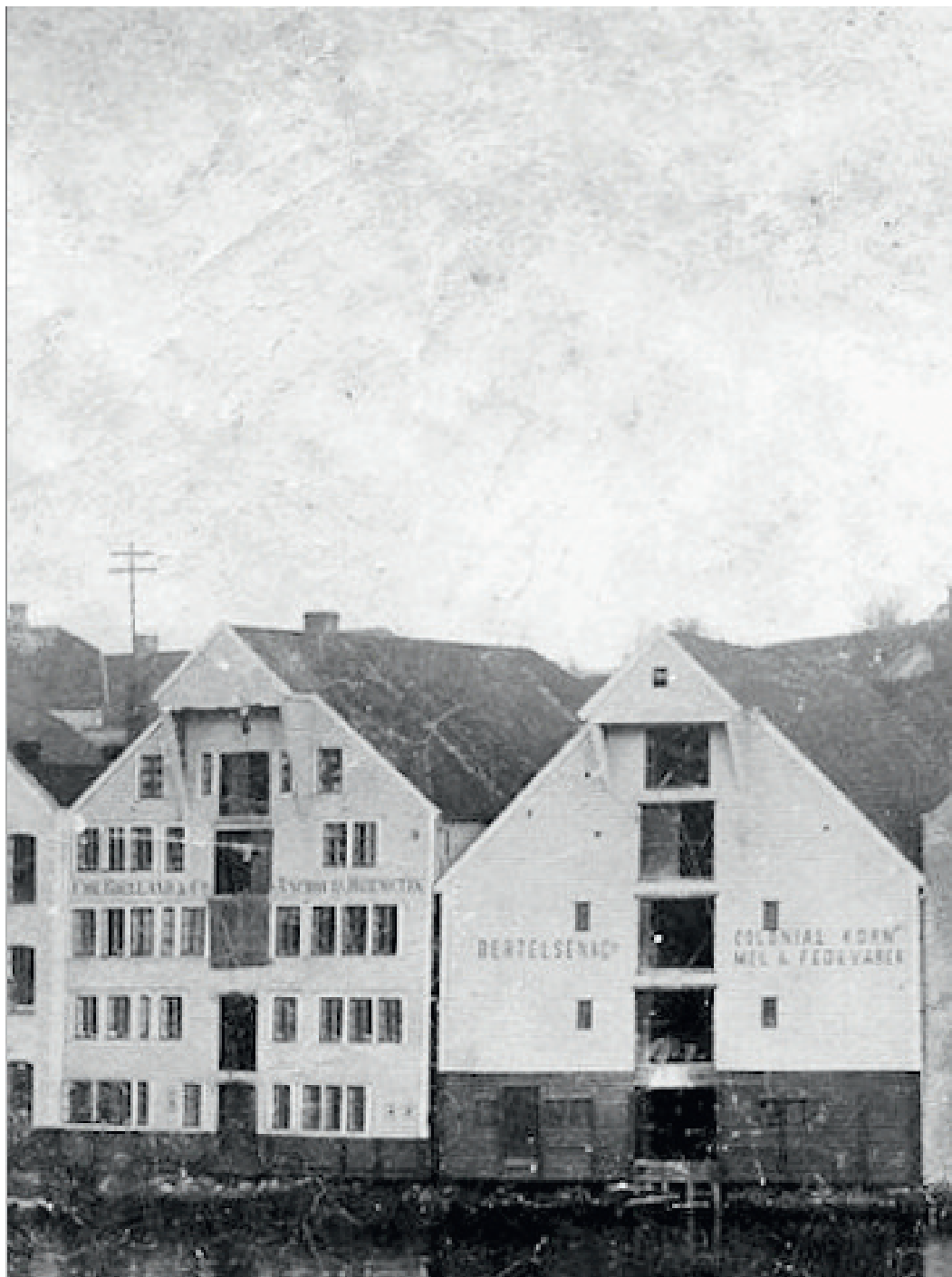

Sjøhuset på Skagenkaien, som tidligere hørte til Skagen 30.

Fotograf: Arne Kvitrud i 2015.

Sjøhusene på Skagen i 1898. Fra høyre Skagen 24, 26, 28, 30, 32 og 34.¹⁹

Fotograf ukjent / <http://erlingjensen.net>

Domkapitlets segl i 1385. Tegning laget av Terkel Klevenfeldt (1710–1777), i Danske Rigsarkiv i København, 860 Håndskriftsamlingen, I. Individuelle samlinger af blandet indhold, Klevenfeldt, Terkel, samlinger, pakke 50.
Foto: Arne Kvitrud

rom der en skrev dokumenter og hadde gjester. Det var nok husets stasstue. Første del av ordet viser til et opphøyd golv langs veggene som ble brukt til sitte- og soveplass.¹³ Fra skriftlige kilder på 1300-tallet vet vi at flere av husene i Stavanger hadde loft.¹⁴ Loft betydde to etasjer. I Bergen var det mest vanlig med enetasjes hus omkring år 1200, og det eldste kjente huset med loft er fra 1150-tallet.¹⁵ I England ble det vanlig med trehus i flere etasjer fra 1180-tallet.¹⁶ Det er etter mitt skjønn ikke urimelig å se for seg at sjøhusene på Skagen ble bygd i to etasjer på 1200-tallet. I England var handelshusene innvendig slik at en hadde utsalgsstedet mot gata og lagrene lengst fra gata.¹⁷ Det er mulig at det også var slik på Skagen, med lagrene mot sjøen, slik at varer kunne heises rett inn og ut fra skip. Det er kanskje på grunn av brannfaren, at kjøkkenet eller ildhuset (Skagen 39) var et eget bygg på oppsiden av gata.

Den arkeologiske undersøkelsen som er nærmest middelaldernes Skagen, var i Skagen 29. En fant grus og sand uten middelalderspor. Arkeologiske vurderinger tilsa heller ikke funn i Skagen 25, 27, 29 eller 31¹⁸ - det vil si i bakken fra gata og opp mot Valberget. Sjøhusrekka er så langt jeg vet ikke arkeologisk undersøkt.

GRUNNEIERNE

En festetomt er en eiendom der det foreligger et leieforhold mellom en grunneier, og en fester eller leietaker. I dag brukes oftest systemet der en bonde skiller ut hyttetomter fra gården sin, mot en festeavgift som sikrer en fast inntekt til gården. Leieren har full råderett over tomta, kan sette opp hus på eiendommen og selge bruksretten. Grunneierne i Stavanger fikk en årlig avgift som ble kalt grunnleie, og som en kan sammenlikne med dagens festeavgift.

Prebender var en slags stiftelser, som ga inntekter til prestestillingene ved Domkirken, i hovedsak av leieinntekter. Prebendene i Stavanger hadde før reformasjonen navn etter helgener. Etter reformasjonen fikk de navn etter en av gårdene i de eide. Noen prebender var knyttet til bestemte prestestillinger, mens andre var felleseie. Etter reformasjonen var det kongen som bestemte hvem som skulle ha inntektene av prebendene. I 1561 makeskiftet Erik Rosenkrantz til seg eiendommer fra Kriken prebende.²¹ Dette var trolig en rekke gårder i Stavanger med hovedtyngden på østsiden av Vågen. Kongen ga 2.12.1671 eiendommene i Stavanger til Børnehuset i Bergen, som senere omtales som Manufakturhuset.²²

SKAGEN 28 - YTRE SKAGEN

Vi har ikke opplysninger om Ytre Skagen før i 1559, men når Midtre Skagen er omtalt i 1362, er nok også Ytre Skagen eldre enn 1349. En kan følge eiendommen gjennom en rekke transaksjoner, til vi kan plassere den på en adresse. Tvistene om eiendommen gjør at en lettere kan følge utviklingen.

20.7.1559 solgte Kordt Kordvorson en sjøgrunn på Skagen, til Trond Iversons enke fru Sirit.²³ 10.7.1591 solgte Jon Trondson Benkestokk på sine brorbarns vegne Ytre Skagen med hage til Kristen Trane, som fri eiendom.²⁴ Trolig eide broren Tord Trondson Benkestokk gården til han døde i 1587. Tord var fogd over Jæren og Dalane.²⁵

18.3.1593 solgte Eivind Johansen på Vestby på Finnøy sin odelsgrunn som var halvparten av Ytre Skagen. Den lå inntil indre Skagen som avdøde Erik Rosenkrantz arvinger da eide. Den gikk fra Valberget og til sjøen. Han solgte til Kristen Trane og hans kone hustru Karine Povelsdatter.²⁶ Samme dag solgte Lauritz Anderssen på Få på Finnøy en odelsgrunn som ble kalt for Ytre Skagen til Kristen Trane. Den lå opptil Indre Skagen - som tilhørte Erik Rosenkrantz' arvinger.²⁷ Jeg leser dette som at det var en eiendom, hvor Eivind Johansen og Lauritz Anderssen eide fjerdeparten hver og Jon Benkestokks brorbarn halvparten.

Deler av Skagen 28 var altså i privat eie. Trolig hadde en av beboerne kjøpt ut grunneieren. I yngre kilder ser vi at prisen ofte ble satt til om lag 20 ganger den årlige grunnleien.

23.11.1680 framla Kristian Gram dokumentene fra 10.7.1591 og 18.3.1593, i en rettssak om det skulle betales grunnleie til Manufakturhuset.²⁸ Gram vant saken. Kristian Gram var gift med enka etter den yngre Kristen Kristensen Trane. Kristian Gram solgte til Kasper Wesling 23.4.1688,²⁹ og Kasper Wesling solgte 9.7.1690 til Tormod Torfæus.³⁰

Vi møter Ytre Skagen igjen 21.5.1702, da Tormod Torfæus solgte sin sjøgrunn på Skagen til Jens Østensen Tasta.³¹ Tormod hadde fått to pergamentbrev av sorenskriveren som omhandlet eiendommen, ett fra 1559 og ett av dokumentene fra 1593. Fra en rettssak som startet 23.10.1750 får vi kjennskap til eiendommens videre historie.³² Jens Østensen Tasta solgte på sine barns vegne eiendommen til Johan Seehusen 8.5.1706. 19.3.1738 ble eiendommen tilkjent Jens Østensens barn i overhoffretten fra Johan Seehusens dødsbo.

24.12.1739 fikk Lars Windius skjøte av Jens Østensens arvinger, og reiste så bort fra Stavanger. Kaptein Just Ely kjøpte så eiendommen på auksjon av sin svigerfar Johan Seehusens dødsbo. Hans Onsorg kjøpte så eiendommen av Just

Skagen 28 var venstre del av det gule huset, og Skagen 30 var den høyre delen. De to husene er bygd sammen til ett hus, mens de to tilhørende sjøhusene bakenfor er to bygg, jamfør det gule og det hvite mønet.
Fotograf: Arne Kvitrud i 2016.

Når Ytre Skagen er plassert, kan en også plassere de andre Skagen-gårdene. Fra saken i 1750 får vi også vite at eiendommen gikk fra stranden til gaten, ikke lengre enn til dråpefallet på hver side. Videre tvers over gaten hvor hagemurene begynte og opp til Valberget, var det trapper.

Ely, men ville ikke betale 100 riksdaler på grunn av mulige hefter ved eiendommen. 1.2.1751 dømte byfogden at Lars Windius skulle ha 83 riksdaler av kjøpesummen. 16.7.1776 skjøtet Hans Onsorg til sin sønn Børge Onsorg våningshuset med sjøhus og sjøgrunn.³³ 16.2.1797 fikk Nils Laland auksjons-skjøte på huset.³⁴ Nils Laland var fortsatt der i 1807, da tomta hadde brann-takstnummer 348.³⁵ Det tilsvarer det senere nummer 428 fra 1827,³⁶ som er Skagen 28.³⁷

MIDTSKAGEN

Midtskagen er kjent i fire dokumenter fra 1382-1392. I 1382 ble det tatt opp et vitnesbyrd fra Åsodd Knorrsson.³⁸ I 1391 og 1392 avsa lagmannen Peter Niklasson dommer i setestuenene på *Midskaganom*.³⁹ Det er mulig at han bodde eller hadde kontor der. Etter dette forsvinner navnet Midtskagen fra kildene. Midtskagen var mellom indre og ytre Skagen, og må ha blitt slått sammen med en av dem. En har argumenter for begge mulighetene.

Skagen 28 (Ytre Skagen) var en del bredere enn naboeiendommene, som tyder på at Midtskagen kan ha blitt slått sammen med den. På 1860-tallet var breddene på Skagen 24 10m, Skagen 26 og 30 7,6m og Skagen 32 9,7m og Skagen 28 hele 12,9m.⁴⁰ Det ble i 1750 betalt en årlig grunnleie av Skagen 28 til Manufakturhuset på 24 skilling, selv om Manufakturhuset tapte rettssaken i 1680. Det samme beløpet betalte Johan Hanssen Seehusen i 1719.⁴¹ I 1750 omtales også grunnene i flertall. Det kan ha vært to tomter med forskjellige grunneiere som ble slått sammen. Tilleggstomta var liten, siden grunnleien var så lav. Sammenslåingen med Ytre Skagen kan ha skjedd før 1593 da Ytre og Indre Skagen grenset mot hverandre. Samtidig kan eiendommene omtalt i 1591 og 1593, ha vært flere adskilte eiendommer, som ble slått sammen. Indre Skagen besto på 1500-tallet av to eiendommer. Det kan derfor også være at Midtskagen var den senere Erik Rosenkrantz' gård (Skagen 30).

SKAGEN 30 - ERIK ROSENKRANTZ GÅRD

18.3.1593 var Ytre Skagen nabo til Indre Skagen som tilhørte Erik Rosenkrantz' arvinger.⁴² Erik Rosenkrantz var lensherre på Bergenhus fra 1560 til 1568, og flyttet så til Danmark hvor han døde i 1575. Kona Helvig Hardenberg, døde i 1599.⁴³ Gården fikk trolig navnet før han flyttet fra Norge. Vi ser at biskopen i Stavanger og erkebiskopen i Trondheim hadde bygårder i Bergen. Bygårdene ivaretok deres handelsinteresser og var overnattingssted for huseieren. Det er nok på samme måte vi må forestille oss at Erik Rosenkrantz brukte gården i Stavanger. En gang mellom 1593 og 1599 solgte Helvig Hardenberg (enka etter Erik Rosenkrantz) til Kristen Trane en grunn (Skagen 30) fra sørsiden av Mortensgård (Skagen 32) til Kristen Tranes hus (Skagen 28).⁴⁴

SKAGEN 32 - INDRE SKAGEN OG MORTENSGÅRD

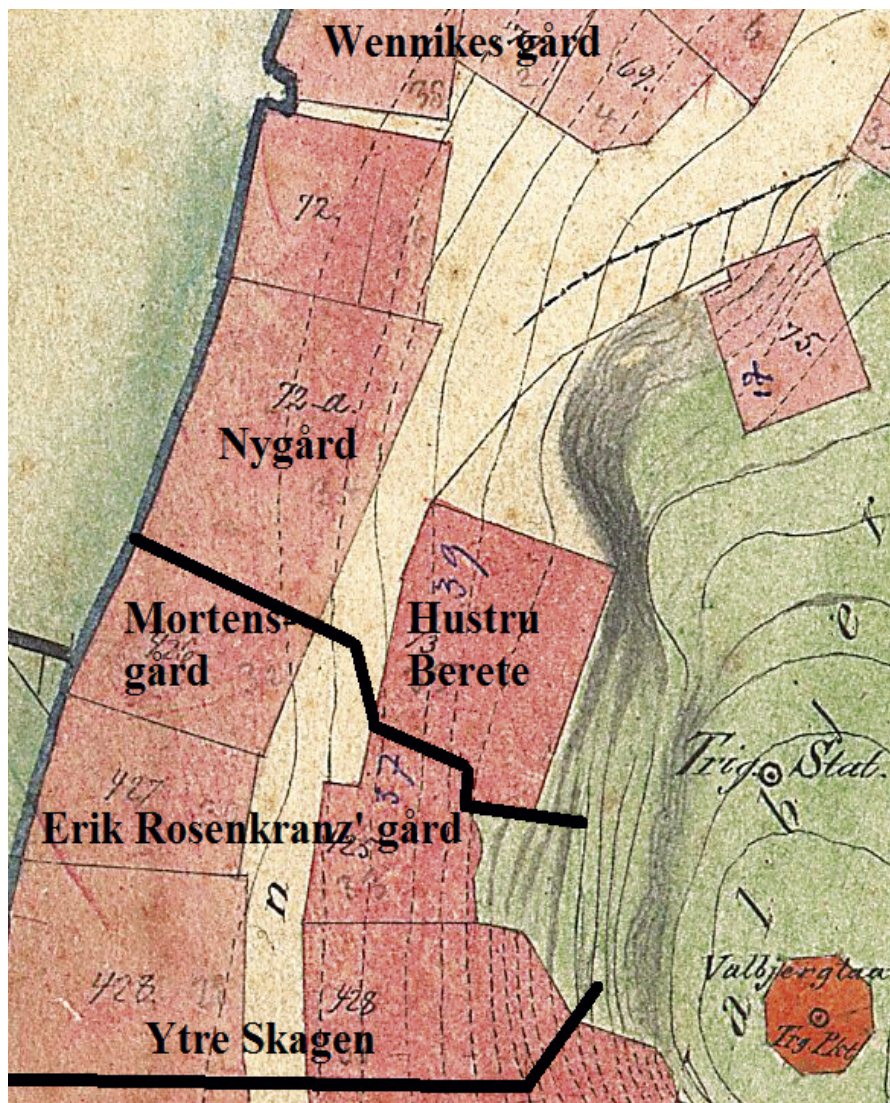
I 1362 holdt lagmannen Torleif Gudmundsson lagting på "*inzsta-Skaghanom*" – Indre Skagen.⁴⁵

Sjøhuset på Skagenkaien, som hørte til Skagen 28.

Fotograf: Arne Kvitrud i 2015.

Indre Skagen møter vi igjen i noen nyere dokumenter. 8.3.1576⁴⁶ fikk Kristen Nilsson løyve av domkapitlet til å bygge på Mortensgård, som var den innerste delen av indre Skagen. Eiendommen grenset nedenfor gata mot Torgjer Sauskinn i nord og Erik Rosenkrantz gård i sør. Videre på oppsiden av gaten, fra den store steinen mot Beretes stekerhus i nord og i sør mot en steinmur. Bernt og Katarina Skadde hadde bodd her tidligere. Grunnleien var fem danske mark.

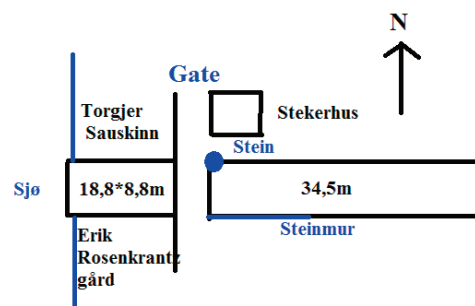
Mortensgård var i 1576 14 norske alen bred nedenfor gaten (8,8m) og 17 alen (10,7m) over gaten.⁴⁷ Gateløpet i 1576 og i dag er neppe helt det samme. Skagen 32 var ca. 9,7m bred mot gata på 1860-tallet, noe som er litt større enn bredden i 1576. Huset kan ha vært noen meter lengre på oppsiden (ut i gata) i 1576.⁴⁸ Omlag 1620 betalte Jakop Søfrensen fem riksmark i grunnleie til domkapitelet for denne eiendommen.⁴⁹

SKAGEN 34 – NYGÅRD

Den neste gården på sjøsiden var Nygård. Nygård er ikke omtalt i 1300-talls-kildene. Navnet tilsier også at det er yngre enn Skagen-gårdene. Den kan være fra 1500-tallet.

I 1576 bodde altså Torgjer Sauskinn på Nygård.⁵⁰ Han hadde i 1567 ei jekt som trafikkerte Bergen.⁵¹ I 1581 solgte Tord Benkestokk gården til Kristen Trane.⁵² Nygård lå mellom Wennikes gård og Mortensgård. Omkring 1620 betalte Jens Jørgensen som var gift med Kirsten Kristensdatter Trane, fire riksmark i grunnleie til domkapitlet.⁵³ 13.8.1622 leste Povel Kristensen Trane et dokument i retten der han overlot Nygård til broren Kristen Trane (d.y.).⁵⁴ I 1680 framla Jens Godtzen skjøtet på Nygård fra 1581 og skjøtet til Kristen Trane d.y.⁵⁵

Skissen er laget av Arne Kvitrud med grunnlag i beskrivelsen som er trykket i Brandrud Andreas: Stavanger domkapitels protokol: 1571-1630, utgivet for Det norske historiske kildekriftfond, Christiania, 1901, side 466-467.

De sørligste delene av Skagen Brygge Hotell med Skagen 32 og 34 sett fra Valberget.
Fotograf: Arne Kvitrud i 2012.

Eiendommen (Skagen 39) opp trappa kan ha vært hustru Beretes stekerhus. Huset og muren ble revet i 1937.⁵⁸ Den store steinen som ble omtalt i 1576, kan være en av steinene vi ser i grunnmuren. *Fotografer ukjent.*

SKAGEN 39

Som det framgår av dokumentet fra 1576 hadde hustru Berete et stekerhus over gata nord for Skagen 32.⁵⁶ Trolig var dette et frittstående hus. I 1620 betalte Søren Jensson åtte slette mark og en skilling i leie til domkapitlet i Stavanger av hustru Beretes grunn.⁵⁷ Tituleringen «hustru» viser til at hun var adelig.

UNDER VALBERGET – NORD FOR SKAGEN

Det neste huset på sjøsiden var Wennikes gård.⁵⁹ Wennike Johansdatter var i 1567 skatteyder og betalte sju mark i grunnleie til kongen.⁶⁰ Hun eide også ei jekt som gikk til Bergen.⁶¹ Grensen mellom Nygård og Wennikes gård var også skillet mellom der domkapitlet og kongen var grunneiere. Det er ikke grunnlag for å si at eiendommene nord for Skagen var eldre enn 1500-tallet.

HVORFOR BLE SKAGEN BEBYGD?

Innerst i Vågen og ut til Skagen 18 var det ei strand.⁶² På 1000- og tidlig på 1100-tallet rodde en trolig båtene opp på stranda og vasset i land. Med kirkebyggingen fra 1100-tallet fikk en behov for å ta imot større båter. En bygde seg ut i Vågen med hjelp av trekasser,⁶³ som en fylte med stein. Mellom kassene brukte en fyllmasser.⁶⁴ Tømmeret i trekassene ble hogd mellom 1120 og 1150.⁶⁵ Utfyllingene var mellom det som i dag er restaurantene Burger King (Torget 7) og Egon (Strandkaaien 2). Ved Skagen 3 var det lagt ut en grusfylling på stranda, kanskje på 1200-talet, men i Skagen 4 og 4a er det ikke tegn til utbygginger fra middelalderen. På 1400-tallet kastet en fortsatt boss i sjøen her. En kan ikke utelukke sjøhus mellom Skagen 3 og Skagen 18, men de har ikke satt fra seg spor som en har funnet til nå.

Etter hvert økte behovet for å ta inn større båter. Etter mitt skjønn er det slik vi må se for oss hvorfor en fikk hus på Skagen, et godt stykke unna annen bebyggelse. Her var det dypere, og en trengte ikke bygge langt ut i sjøen for å få sjøhus som kunne ta imot handelsfartøy. Samtidig kunne en løfte varer rett inn og ut av sjøhusene, uten å måtte mellomlagre på en kai. I tillegg bidro avfallstømmingen innerst i Vågen også til å gjøre vannnybden mindre der. En slik utvikling ser en også i andre byer i Norge.

Vi vet ikke om at det var bebyggelse på Skagen før 1296. I 1296 omtales presten Ingemund av Skagen, så Skagen kan ha vært utbygd av prestene i Domkirken for å ivareta deres handelsinteresser. Det kan også være at striden mellom biskop Arne og korbrødrene ved domkirken, bidro til at korbrødrene valgte å bygge ut på Skagen. Dokumentet fra 1296 var ett av mange i denne striden.

Tingmøter ble holdt på Skagen på 1300-tallet, så det var egnede lokaler. Det tyder igjen på at det var byens overklasse som slo seg ned her. Det ser vi også av hvem som hadde bygårdene på 1500-tallet. Mange av dem var adels- eller embetsmenn. Eiendommene må ha vært attraktive, og da er det vanskelig å se for seg annet enn at det var vannnybden som var styrende.

Vi kjenner ikke Skagen i en eneste kilde fra 1400-tallet, før navnet dukker opp igjen i 1510. En beskriver ofte folketallsutviklingen i Norge som økende fra vikingtiden til pestene startet i 1349, med et minimumstall omkring 1520. Så vokste folketallet, til nivået fra før 1349 ble passert en gang på 1600-tallet. Det var likevel forskjeller fra sted til sted. Folketall i Stavanger kan ha vært på sitt laveste omkring 1500-1510, og med en kraftig vekst fra ca. 1550. Skagen kan ha vært øde på hele 1400-tallet, men det er lite trolig.

Kogger, holker, jekter, busser, kreierter og knarrer ble brukt til handelsfartøyer i Nord-Europa. De hadde ulike bruksområder og størrelse. Hvilke fartøyer som ble brukt i Stavanger vet vi ikke så mye om. I 1303 eide Utstein kloster en busse som fraktet varer til England. I 1407 omtales en engelsk kreiert i Egersund. Biskop Audun hadde i 1438 et skip som gikk til Østersjøen, men uten at skipstypen framgår. Typiske kystfrakteskip hadde i perioden 1000-1300 en dypgang på 0,8-1,2m og havgående skip 1,3-1,5m. Et skip i Bergen fra slutten av 1100-tallet hadde et dypgående på 2,2m. Endre Elvestad mente at de største skipene i høymiddelalderen måtte ha en vandedybde på 3-4m før de la til en brygge. Vandedybden ved Skagen 28-32 var 1,4-2,4m inne ved sjøhusene i 1898, men økte raskt utover. Innerst i Vågen varierte dybdene ved kaiene på 1800-tallet fra 0,4 til 1,7m og det var langgrunt. Skagen kunne ta imot de fleste skipene, men ikke alle. I 1567 hadde som nevnt, Wennike Johansdatter og Torgjer Sauskinn jekter som gikk til Bergen. Også de andre skipene vi kjenner til dro mellom Rogaland og Bergen var jekter. I første halvdel av 1600-tallet var jekter eid av borgere i Stavanger, mellom to og seks lester. En lest tilsvarte et lastevolum på 12 tønner korn. Så det var relativt små skip. Utenlandske skip fortollet også varer i Rogaland i 1567, men uten at skipstypen ble oppgitt. I 1597 bestilte tre borgere i Stavanger herunder Kristen Trane, et skip på 40 lester med to master. Større skip ble i første halvdel av 1600-tallet i Stavanger omtalt som skute (mellom fire og 24 lester), kreiert (ti til 40 lester) og skip (20 til 95 lester). Vi kan se for oss jektene som kystfraktefartøy, mens flere av de andre kunne brukes til havgående trafikk. Kristen Tranes enke, Karen Povelsdatter betalt i 1602-03 fem skilling i leding. Etter byvedtektene for Stavanger fra 1594 skulle det betales leding på en skilling for hvert par hus, for hver mannsperson og for hver enke. Hun skattet da for fire hus, trolig Ytre Skagen, Erik Rosenkranz' gård, Mortensgård og Nygård, som jeg har vist over at Kristen Trane eide. Kristen Trane var også den største importøren i byen, og drev handel med England. Å kontrollere så mange bygårder nær hverandre ga mye lagerplass og enkel logistikk for handel i stort omfang.

OPPSUMMERING

Stedsnavnet Skagen ble i middelalderen brukt om et mindre område under Valberget. Senest på 1200-tallet ble Skagen bebygd, kanskje bare som en bygård. Årsaken til at en fikk bebyggelsen var trolig behovet for å kunne ta inn større skip, enn hva som var mulig innerst i Vågen. Det kan også være at utbyggingen var knyttet til stridighetene mellom korbødrene og biskop Arne.

I første halvdel av 1300-tallet skilte en mellom Ytre, Midtre og Indre Skagen. Skagen var trolig bosatt sammenhengende fram til 1500-tallet, men Midtskagen ble borte. Erik Rosenkranz' gård og Mortensgård ble tatt i bruk som gårdsnavn på 1500-tallet. I andre halvdel av 1500-tallet ble bebyggelsen utvidet nordover, og Kristen Trane kjøpte opp Nygård og hele Skagen. Skagen var et viktig handelssenter i byen.

Forkortelser

AMS = Arkeologisk Museum, Universitetet i Stavanger (Jeg har brukt den eldre forkortelsen til Arkeologisk Museum i Stavanger); **DN** = Diplomatarium Norvegicum; **NHD** = Norske Herredags Dombøker; **NLR** = Norske lensregnskapsbøker; **NRA** = Riksarkivet i Oslo; **NRN** = Norsk Riksregistrarer; **PA** = Privatarkiv; **RN** = Regesta Norvegica; **SAK** = Statsarkivet i Kristiansand; **SAS** = Statsarkivet i Stavanger; **SBA** = Stavanger byarkiv.

SUMMARY

Skagen in Stavanger was until the 17th century used as the name of a limited area under the Valberget hill in Stavanger. The area was owned by the clergy at the Stavanger cathedral.

Skagen was inhabited not later than in the 13th century. The main reason was to allow larger ships entering, because the sea level was deeper than in the inner part of Vågen. It became an important merchant area in the town. There were three properties at Skagen in the middle of the 14th century. During the 16th century the inhabited area expanded northwards, and the Trane family became owner of the whole Skagen.

Litteratur

Bergsgard, Unnleiv: Stavanger bybilde anno 1810. Stavanger Museum Årbok 1995, Stavanger.

Brandrud, Andreas: Stavanger domkapitels protokol: 1571-1630. Det Norske Historiske Kildeskriftfond, Christiania, 1901.

Brendalsmo Jan og Knut Paasche: Nye og spennende funn i Stavanger sentrum, NIKUs hjemmesider, 2014. Besøkt 5.6.2015.

Brøgger Anton Wilhelm: Stavangers historie i middelalderen, Stavanger, 1915.

Bærheim Anders: Stavanger gamle byanlegg, Stavangeren, 10. mai 1930.

Christophersen Axel: I brygge, bod og strete, Karmøyseminaret Havn og handel i 1000 år, Dreyer forlag, 1997.

Dunlop Alexander Rory: Innberetning om arkeologiske forundersøkelser i Skagen 18, Stavanger, NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU oppdragsmelding 004, Bergen, 1995.

Elgvin, Johannes: En by i kamp, Stavanger bys historie, 1536-1814, Stavanger, 1956.

Elvestad Endre: Marinarkeologiske registreringer i forbindelse med plan 1850 G Tusenårsstedet i Stavanger, Stavanger Museum, 29.6.2004.

Erichsen, A. E.: Samlinger til Stavangers historie, bind 1 og 2, Stavanger, 1903 og 1906.

Ersland Geir Atle og Arne Solli: Stavanger bys historie, bind 1. Bispeby og borgarby – frå opphavet til 1815, Stavanger, 2012. Jeg viser til denne som Ersland, 2012 da jeg bare viser til hans del av boka.

Gundersen, Erik S. og Ingvar Molaug: Minneboken om Stavanger. Ødegaards forlag, udatert.

Haug, Eldbjørg (redaktør): Utstein kloster – og Klosterøys historie. Rennesøy: Stiftelsen Utstein kloster, 2005.

Helle Knut: Stavanger fra våg til by, Stavanger, 1975.

Helle, Knut: Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536. Bergen bys historie, bind 1, Bergen, 1982.

Hodne, Kåre Oddleif: Grågåås, Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca 1620. Kristiansand, 1986.

Kowaleski Maryanne: Medieval towns: A reader, Toronto, 2008.

Kvitrud, Arne: Personer, familier og slekter i eller i tilknytning til Stavanger i perioden 1400-1599. Stavanger, 2004.

Kvitrud Arne: Stavangers middelaldergeografi – Betragtninger om kongens gård og odelskirke i Stavanger, Ætt og heim, 2013.

Lillehammer Arnvid: Skagen 3 og Stavanger i mellomalderen, Frå haug ok hei ni, nummer 2, Stavanger, 1969.

Lillehammer Arnvid: Rapport om forprosjektet mellomalderbyen Stavanger. Spørsmål om grunnlegginga av Stavanger by. Arkeologisk Museum i Stavanger, 2000.

Lorvik Katharina: Stavanger, i Live Johannessen og Jan-Erik G. Eriksson (redaktører): Faglig program for middelalderarkeologi. Byer, sakrale steder, befestninger og borger, Riksantikvaren, Oslo, 2015, side 47-51.

Næss, Hans E. (redaktør): Samlinger til Stavangers historie. Fjerde bind, Stavanger, 1971.

Rostrup Randi: Karine Michelsdatter og hennes to ektemenn Peder Trane og Hans Simonsen, Genealogen 2/2003, Oslo, 2003.

Rygh, Sigurd: Grundeleie-forhold i indre deler av Stavanger 1600-1850. Stavanger, 1974.

Sandvik Paula Utigard: Under overflata i mellomalderbyen Stavanger, Frå haug ok hei ni, nummer 3, Stavanger, 2006.

Sandvik Paula Utigard og Kerstin Griffin: Tusenårsstedet, Stavanger kommune: Rapport frå boringane i indre delen av Vågen oktober 2006, AmS oppdragsrapport 2006/13.

Sandvik Paula Utigard: Skagen 4a, Stavanger. 14C-datering av sedimenta påvist ved boringar i oktober 2005, Oppdragsrapport 2008/9. Stavanger 19.2.2008.

Schofield, John og Alan Vince: Medieval towns: the archaeology of British Towns in their European Setting. A&C Black, 2003.

Steinnes, Asgaut: Eivind Johansson på Få og den næraste ætta hans, Ætt og heim, Stavanger, 1952.

Steinnes Asgaut: Om lovarbeidi etter Peder Claussøn Friis. Maal og minne, Oslo, 1962.

Torstrup, K.F., Detaljkart over Stavanger: 22 plater oppmålt i årene 1863 - 1867, Byarkivet i Stavanger.

Noter

- [1] DN IV nr. 13 på latin som «Ingimundus dictus de Skaganom, canonicus ecclesie Stawangrensis», jamfør RN II, nr. 833.
- [2] Mandius Berntsen: Vårt bymål i gatenavn og stedsnavn, Stavanger Aftenblad, 21.5.1926.
- [3] Anton Wilhelm Brøgger (1915, side 173) og Anders Bærheim (1930) plasserte som meg, Skagen under Valberget. Både Knut Helle (1975, side 132, jamfør teksten på side 150) og Geir Atle Ersland (2012, side 112) plasserte Skagen mellom Torget og Prostebakken i sine middelalderkart.
- [4] Erichsen, 1903, side 124.
- [5] For eksempel SAS, Stavanger Likningskontor, pakke 29, Skattelikninger. Skatt fra Stavanger by 13.6.1725 til det Grønlandsk kompani i Bergen, «Fra Skagen til Torfvæst».
- [6] For eksempel i SAS, Stavanger Likningskontor, boks 29, Skattelikninger, Brannstyr til Kjøbenhavn av 13.3.1730: «Fra Koeholmen og til Pottemager Stranden». Pottemakerstranden var ved dagens Nedre Holmegate, og nederst i Kirkegata.
- [7] DN IV nr. 90 («Aslak a Skaghanom»), jamfør RN III nr. 713 av 26.2.1311.
- [8] DN IV nr. 594, 604 og 605, jamfør også RN VIII nr. 64, 135 og 136.
- [9] 20.6.1362 - DN II nr. 370, jamfør RN VI nr. 840.
- [10] Ersland (2012, side 188) tolket Skagen som en gård, der indre, midtre og ytre Skagen forteller om avstanden til sjøen, slik det ble gjort i Bergen.
- [11] Kartgrunnlag fra SBA, Torstrup fra 1860-tallet, plate 12. Foto SBA.
- [12] Første gang omtalt i 1345, jamfør DN IV nr. 288, jamfør RN V nr. 760.
- [13] Helle, 1982, side 218f.
- [14] Første gang omtalt i 1348 på bygården Bratten, jamfør DN I nr. 311, jamfør RN V nr. 1061.
- [15] Helle, 1982, side 217ff.
- [16] Schofield og Vince, 2003, side 109.
- [17] Schofield og Vince, 2003, side 115.
- [18] Arnvid Lillehammer: Notat: Gjeld Verdensteatertomta. Skagen 25-31, Stavanger. AmS, 21.5.1982, Arnvid Lillehammer: Melding om undersøkelse av grunnen under Skagen 29, Stavanger kommune. AmS, 11.6.1982 og Lillehammer, 2000, side 15.
- [19] Bildet er fra Erling Jensen: Stavangers historie 1800-tallet, internettartikkel besøkt 13.2.2016.
- [20] Sigillum Capitula Stavangerensis – 1385, tegning av Terkel Klevenfeldt (1710–1777), Danske Rigsarkiv i København, 860 Håndskriftsamlingen, I. Individuelle samlinger af blandet indhold, Klevenfeldt, Terkel, samlinger, pakke 50.
- [21] Navnet er skrevet både som Krigen og Kriken. Jeg har valgt å bruke «Kriken». 20.6.1592 krevde presten Peder Klaussen (Friis) revisjon av et makeskifte fra 1561 mellom Erik Rosenkrantz og Krigen prebende. Peder Klaussen fikk endelig oppgjør fra arvingene etter Erik Rosenkrantz 21.4.1597 (Steinnes 1962, side 60 og side 38 note 11 – etter bekreftet avskrift av 1.5.1597 i Bispearkivet i SAK). Dokumentet var i 1961 i NRA, men verken ved NRA eller SAK fant de det igjen i 2006.
- [22] Om Børnehuset og Manufakturhuset, se for eksempel Wikipedia: Manufakturhuset eller i Jan Giese: Manufakturhuset i Bergen og grunnleien i Stavanger, Bergens Tidende, 21.12.1968.

- [23] SAS, Pantebok 2a for Stavanger 1695-1713, side 93b. Om Trond Iversen og Sirit Dalesdatter, se Kvitrud, 2004, side 181f.
- [24] SAS, Tingbok BA 24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 8, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 480.
- [25] Om Tord Trondson Benkestokk, se Kvitrud, 2004, side 185f.
- [26] Steinnes, 1952, side 8.
- [27] SAS, Tingbok BA 24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 8-10b, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 479ff og Steinnes, 1952, side 8.
- [28] SAS, Tingbok BA 24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 8, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 479ff.
- [29] SAS, Pantebok for Stavanger 1695-1713, side 93b.
- [30] SAS, Pantebok for Stavanger 1695-1713, side 93b.
- [31] SAS, Pantebok for Stavanger 1695-1713, side 93b og Erichsen, 1906, side 524.
- [32] Digitalarkivet, Stavanger by, Tingbok BA42, 1748-1756, Digitalarkivets side 147f og 161ff, og sammendraget i SBA, PA, Axel Kielland, pakke 2, legg 3.
- [33] Digitalarkivet, Pantebøker, Protokollnummer 5, Stavanger byfogd, side 123, jamfør sammendrag i SBA, PA, Axel C. Kielland, pakke 2, legg 3, side 52.
- [34] Digitalarkivet, Pantebøker, Protokollnummer 7a, Stavanger byfogd, side 131, jamfør sammendraget i SBA, PA, Axel C. Kielland, pakke 2, legg 3.
- [35] Næss, 1971, side 542.
- [36] Bergsgard, 1995, side 94.
- [37] Rygh, 1974, side 16.
- [38] DN XXI nr. 165 jamfør RN VII nr. 1022.
- [39] DN IV nr. 594, 604 og 605, jamfør også RN VIII nr. 64, 135 og 136.
- [40] Omtrentlige mål. Har målt av breddene på eiendommene på Skagen fra kartet i Torstrup, 1863 - 1867, plate 12. Siden kartet ikke har oppgitt målestokk, har jeg beregnet breddene på husene relativt i forhold til Mariakirken, og tatt utgangspunkt i at Mariakirken var 6,58m bred (Wikipedia: Mariakirken i Stavanger, besøkt 14.12.2015). Som en kontroll målte jeg 9.1.2016 Valbergtårnets åtte sider, som varierte fra 3,6 til 3,8m. Ved å tilbakeregne bredden på Mariakirken basert på kartet og omkretsen av Valbergtårnet, ble Mariakirken 6,6m bred. Anser derfor den oppgitte bredden i Wikipedia som pålitelig. Enkeltlengder på sidene av Valbergtårnet hadde derimot en del avvik.
- [41] SBA, PA, Axel C. Kielland, pakke 2, legg 3 – Fortegnelse af grundleie opgave Stavanger 1719, «Jan Seehusens paaboende Grund o.1.0».
- [42] SAS, Tingbok BA24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 8-10b, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 479, og Steinnes, 1952, side 8.
- [43] Wikipedia: Erik Rosenkrantz, besøkt 14.12.2015.
- [44] Digitalarkivet, Stavanger bys tingbok BA24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683, side 10, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 481.
- [45] 20.6.1362 - DN II nr. 370, jamfør RN VI nr. 840.
- [46] Brandrud, 1901, side 466-467.
- [47] Brandrud, 1901, side 466-467. En norsk alen er 62,75 cm.
- [48] Gatebreddene ble i dette området utvidet til 12 alen (7,5m) i 1879 (Stavanger formandskab: Indstillinger med Bilage, forelagt Stavanger Repræsentantskab i 1879, side 85ff). I tillegg var det kanskje branner med gjenoppbygging.

- [49] Hodne, 1986, side 74.
- [50] Brandrud, 1901, side 466-467. Om Torgjer Sauskinn, se Kvitrud, 2004, side 187.
- [51] NLR V, side 14.
- [52] SAS, Tingbok BA 24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 10, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 481.
- [53] Hodne, 1986 side 74.
- [54] Digitalarkivet, Stavanger bys tingbok BA5, 1621-1622, Raadstueprotokollen, side 52 av 54, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 88.
- [55] Digitalarkivet, Stavanger bys tingbok BA24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 10, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 481.
- [56] Brandrud, 1901, side 466. Om hustru Berete, se Kvitrud, 2004, side 8f. Stekerhus var et ildhus eller kjøkken, jamfør Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske Sprog, bind 3, utgave fra 1954. Originalen er fra 1896, Sørkeord «steikarahús».
- [57] Hodne, 1986, side 74.
- [58] Bildet og opplysningen om rivingen er fra Gundersen og Molaug, side 91.
- [59] SAS, Tingbok BA 24, Bytings- og raadstueprotokoller 1680-1683 for Stavanger, side 10, jamfør sammendraget hos Erichsen, 1903, side 481. For eiendommens nyere historie, se Røstrup, 2003, side 31-49, men særlig side 41f, og hos Arne Kvitrud: Huseiere og skatteyttere i Stavanger 1701-1807, Internettartikkel, besøkt 14.2.2016.
- [60] NLR IV, side 25.
- [61] NLR V, side 13. Om Wennike Johansdatter, se Kvitrud, 2004, side 86.
- [62] Lørvik, 2015, side 51 om Torget, Lillehammer, 1969, side 238 om Skagen 3 der det var strand med finsand og Dunlop, 1995, side 4f om Skagen 18 med strandavsetninger av sand.
- [63] Treassene omtales ofte som bolverk eller senkkasser.
- [64] Brendalsmo og Paasche, 2014 og Lørvik, 2015.
- [65] Terje Thun: Dendrokronologi - tømmer fra Stavanger, NTNU, 17.10.2007, med et vedlegg av Paula Utigard Sandvik med nærmere omtale av stokkene, og Sandvik, 2008, side 5-6
- [66] Sandvik og Griffin, 2006, side 3, jamfør Sandvik, 2006, side 11 og Sandvik, 2008, side 5-6.
- [67] Christoffersen, 1997, side 54ff og Elvestad, 2004, side 2.
- [68] Sandvik og Griffin, 2006, side 3, jamfør Sandvik, 2006, side 11 og Sandvik, 2008, side 5-6.
- [69] Christoffersen, 1997, side 54ff og Elvestad, 2004, side 2.
- [70] DN IV nr. 13, jamfør RN II nr. 833.
- [71] NHD for 1622, side 160 der Olav Gunnarsson solgte Hana til Orm Eriksson. Handelen ble gjort på Skagen.
- [72] Tilsvarende var det også i de fleste europeiske byene (Kowaleski, 2008, side 2).
- [73] Kvitrud, 2004, side 4. Kurvene er basert på antall kjente personer i skriftlige kilder, og overslag over hvor stor andel av befolkningen som er kjent i skriftlige kilder.
- [74] Se drøftingen hos Haug, 2005, side 166ff.
- [75] DN XIX nr. 716. En kreiert var et tremastet lasteskip (Wikipedia: Kreiert, besøkt 23.1.2016).
- [76] DN VII nr. 409. Det er et langt klageskriv på latin, der skipet omtales som «navi», «navis», «navim» og «navibus». Det kan ikke oversettes mer presist enn skip eller båt.
- [77] Christoffersen, 1997, side 57.
- [78] Elvestad, 2004, side 3.
- [79] Elvestad, 2004, side 3.
- [80] Indstillinger med Bilage forelagt Stavanger Repræsentantskab i Aaret 1898, Stavanger, Dreyer Bogtrykkeri, 1899. Innlagt kart i Sag No. 165 Kaisagen, 16.11.1898. Kartet har knøttsmå tall uten forklaringer. Så tallene er lest av etter beste skjønn.
- [81] Elvestad, 2004, side 2.
- [82] NLR V, side 13 («iagten») og side 14 («iagt»).
- [83] NLR V, side 115ff.
- [84] Holtebekk, Trygve. (2014, 6. januar). Lest: målenhet. I Store norske leksikon. Besøkt 19. desember 2015.
- [85] NLR IV, side 207f.
- [86] NHD for 1599, side 3ff.
- [87] Størrelsen på skipene er fra min sammenstilling av en lang rekke kildeavskrifter utført av Axel C. Kielland, og som er i et ikke-katalogisert privatarkiv i SBA.
- [88] NRA, Rentekammeret, Byregnskap 1602-1639, Stavanger, By- og tollregnskaper, nr. 207, pakke 01.
- [89] Nasjonalbiblioteket i Oslo, ms 507 40, side 65b og Erichsen, 1906, side 34.
- [90] Elgvin, 1956, side 41f og 451.